

Kelemen Áron OSB

A Benedictina bulla és Tolnai Máté

*A magyarországi bencesség reformja**

Szent Benedek Rendje, amely Magyarországon a többi rend közül a legnépesebb, mint valamely égi fény, ragyogó példát állít a népnek, hogy egyenes úton és világosságban haladjon előre, az officiumokat pedig a legszabályszerűbb odaadással végzi ...¹

Kelemen Áron bencés szerzetespap, teológus, a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium tanára és prefektusa, a Collegium Musicum lauricense fiúkórus karnagya, a LFZE Egyházzene Tanszékének hallgatója. Tolnai Máté breviáriumának eredetével kapcsolatos levéltári kutatásait eddig Pannonhalmán, Melkben és Montecassinón végezte.

Zsigmond király 1393-ban lejegyzett szavai, amelyek kiemelt figyelemmel tekintenek Szent Benedek fiaira, nem voltak sem Európában, sem Magyarországon előzmények nélkül. A konstanzi zsinatot megelőző pápai megnyilatkozások már úgy tekintenek az európai bencességre, mint az egész Anyaszentegyház megújulásának letéteményesére. Ez a Rend volt az Egyház testének ama nemes szerve, közéletének érzékeny hőmérője, mely a legfeltűnőbbben jelezte önmagában a test tagjainak betegségét, betegségével legkárosabban hatott önmaga körül, azért egyszersmind a legkorábban kellett a gyógyulás útjára térnie.²

A XII–XIII. századi reformtörekvések az Egyházban — A Benedictina bulla előzményei

Új szerzetesi irányzatok

Valóban, az egész Anyaszentegyház megreformálásának igénye, amely az Egyház egészében már a XII–XIII. században jól látható törekvés volt, elsősorban a szerzetesrendekben és az általuk hordozott eszmeiségben volt képes testet ölteni. Jóllehet figyelmünk elsősorban a bencés monostorok reformtörekvéseire irányul, a katolicizmus egészét tekintetbe véve nem mehetünk el szó nélkül Szent Domonkos, Szent Ferenc, vagy éppen Szent Norbert rendalapítói működése mellett sem, akik teológiai munkáikkal, evangéliumi szegénységükkel vagy a zsolozsma méltó imádkozását komolyan véve, abból a lelkipásztori buzgósághoz erőt merítve hoztak új lendületet az anyagiasságban és a politikai

* A kutatást a MTA támogatta a Magyar Tudományos Akadémia és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Liturgiatudományi Kutatócsoportjában folytatott munka keretében. Megjelent az OTKA támogatásával a T 049577 számú kutatási téma keretében.

¹ A fordítás forrása: Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest 1971. 220.

² *A Pannonhalmi Főapátság története (továbbiakban: Rendtörténet)*. III. kötet. Szerk.: Sörös Pongrácz és Rezner Tibold. Budapest 1905. 1.

csatározásokban, vagy éppen a balsikerű keresztes hadjáratokban ellankadt buzgalmú Anyaszentegyházba. A bencés monastorokat is jó néhány, később nemegyszer önálló renddé alakuló reformalapító igyekezett látható szervezetekben egyesíteni, az imádság fegyelmét, a szilenciumot, az evangéliumhoz hű szegénységet, vagy inkább egyszerűséget kívánván meg a szerzetesektől. Hamarosan megjelentek Szent Benedek Regulája mellett az egyes irányzatok vezéregyéniségeinek írásai, amelyek az egyes irányzatok vagy éppen az új rendek számára a Regulát kiegészítő szabályzatokká lettek. Így szerveződtek renddé a ciszterciek, hasonló módon Szent Benedek Regulájának ihletéséből támadtak életre a Monte Oliveto Maggiore monastorának irányelveit követő olivetánusok, Vallumbrosa remeteségbe hajló törekvéseinek követői, a vallumbroziánusok, majd a kamalduliak és a többi helyi, azaz csak egy-egy monastort érintő, vagy nem túlságosan hosszú életű irányzatok.

Hogy ezen irányzatok között tisztán tájékozódhassunk, fontosnak látszik e törekvéseket valamiféle rendszerbe foglalni.

a) Először is önálló csoportként kell megemlítenünk azon mozgalmakat, amelyek láthatóan semmilyen szállal nem kapcsolódnak a bencés szerzetességhez — alapításukkal új intézmény, vagy új intézménytípus jött létre. Így például Szent Domonkos vagy Szent Ferenc új szervezeti formát honosítottak meg az egyházban, amelyhez nem egy esetben nem is volt oly könnyű megszerezni a pápa vagy éppen a helyi klérus támogatását.

b) A második csoporthoz tartoznak a vallumbroziánusok vagy az olivetánusok, akik ugyan Szent Benedek Reguláját tekintették szerzetesi életük kiindulópontjának és szervező elvének, monastoraik mégis túlnyomó többségükben új alapítások voltak, és ők maguk is laikusokból vagy világi klerikusokból lettek reformágazatuk alapítóivá vagy tagjaivá, önálló alapításként vagy szerzetként határozták meg önmagukat, jelenlegi szervezeti egységük a bencésekkel pedig csakis és egészen a legutóbbi időknél, a II. Vatikáni Zsinatot követő éveknek eredménye.

c) Kissé más volt a helyzet a harmadik csoportba tartozó ciszterciekkel, akik zömében már létező bencés monastorok reformálásába kezdtek, és alapító atyáik első nemzedéke sem laikusokból vagy világi klerikusokból, hanem bencés szerzetesekből került ki. Amikor Szent Bernát 1111-ben belépett Citeaux-ba és az új renddé szerveződéshez — a hagyomány szerint harminc belépő társával együtt — meghozta a kellő lendületet, az addig csak vergődő reform már a második generációnál tartott. Ne feledjük, hogy az alapító atyák közül Szent Róbert életét végül újra bencésként fejezte be: a fennmaradt ábrázolásokon a mennyei karban bencés korálsban énekel az örök liturgián!

d) Végül negyedik csoportként tekintünk át azokat a reformtörekvéseket, amelyeknek elindítói bencés monastorok és azok szerzetesei voltak, ám a reform következtében sem alapítottak új rendet, hanem megmaradtak bencéseknek, jóllehet új szervezeti formák között!

Amit pedig mind a négy csoport azonos szervező elveként azonosíthatunk, az, hogy egyik változat sem autonóm monostorokban vagy rendházakban képzelte el céljainak kiteljesedését, hanem legalább területi szinten igyekezett a káptalanok és az egyéb rendi fórumok segítségével egységes fegyelmi rendet biztosítani a szervezetéhez tartozó házak és azok szerzetesei számára, sőt jó néhány esetben egyetlen csúcsszerv vagy főelőljáró irányítása alá vonni a megalapított irányzatot vagy szerzetesrendet. Nyilvánvaló, hogy e törekvések sikere nagy hatással volt a független monostorok fegyelmének bomlásával küzdő bencésekre, hiszen úgy tűnt, hogy egyenként nem sikerül a fegyelmi problémákon segíteni, szervezett formában azonban mindez könnyebben megvalósítható.

*Pápai törekvések a monostorok tartományokba szervezésére
Európában és Magyarországon*

Előljáróban elmondhatjuk, hogy a reform az előző alfejezet utolsó, d) pontjában leírt formája felelt meg a legkiválóbb módon a pápák törekvéseinek is. Ahogyan a fejezetet bevezető, a Pannonhalmi Rendtörténetből vett idézetből láthattuk, a pápáknak nem állott szándékában új szerzetesrendek alapítása. Ők az Anyaszentegyház megújulásának első lépcsőjeként a bencés szerzetesség megújulására tekintettek. E pápai szándék eleinte nem általános, az egész Egyházra kiterjedő alapelvek megfogalmazásában és kihirdetésében öltött testet, hanem elsősorban egy-egy tekintélyes érsek, püspök vagy apát megszólításában, illetve felszólításában, és a reformoknak az adott területen való megkezdését célzó sürgetésben.

A magyarországi bencések reformjára először 1241-ben érkezik pápai felszólítás, mégpedig az esztergomi érsekhez. Ebben IX. Gergely pápa az érsek tartományában lévő bencés monostorok fegyelmének megújítását tűzi ki célul. A bajokra IV. Béla királyunk is felfigyelt. Ez idő tájt még a nagybeteg Uros apát vezette Pannonhalma is belviszályoktól és a birtokperektől szenvedett; gyengélkedő apátja egyre kevesebb sikerrel tudott tenni az egyenetlenkedő szerzetesek között. Uros 1242-ben bekövetkezett halála után a monostor vezetését 1243-tól Salamon, majd 1252-től Favus apát veszi át. Míg Salamonnak nem sikerült helyreállítania a békét, addig Favus nagy sikerrel látott neki a rend megteremtésének, elnyerve ezzel a pápa és a király bizalmát. A mind az egyházi felsőbbbség, mind a király támogatását maga mögött tudó Favus apát hamarosan útnak indult, hogy a reform érdekében végiglátogassa a bencés apátságokat. Tapasztalatairól írásos jelentést készített a pápának. Beszámolója siralmas képet fest a tatárjárás miatt is jócskán megpróbált monostorokban talált állapotokról.³

IV. Sándor pápa 1256. október 10-én újra megbízza Favust, hogy maga mellé véve további három apátot általános káptalant tartsanak a nemkívánatos állapot felszámolására.⁴ A IV. Béla és V. István között dúló belharcok azonban olyan

³ Vö. Pannonhalmi Rendi Levéltár, Capsa 14. A.

⁴ Pannonhalmi Rendi Levéltár Capsa 40. F.

bizonytalanná tették Magyarország belpolitikai helyzetét, hogy nem volt mód a káptalanok megtartására.

IV. László magyar király uralkodása alatt az anarchia csak tovább fokozódott az országban. 1279-ben Fülöp fermói püspök, a pápa követe Budán zsinatot hív össze, amely célul tűzi ki a szerzetesi fegyelem helyreállítását a bencés monostorokban. Többek között kötelezik a szerzeteseket a szerzetesi ruha viselésére, a böjtök és a szilencium, valamint a klauzúra megtartására, a rendelkezések megszegőinek büntetést helyeznek kilátásba.⁵

A következő pápai rendelkezés XXII. Jánostól érkezik 1332. június 22-i avignoni keltezéssel.⁶ A rendeletben foglaltak szerint a Magyarországon élő bencés monostorok apátjai évenként kötelesek általános káptalanon megjelenni, tekintet nélkül az egyes apátságok exempciójára. A pápa a Szentszéknak közvetlenül alárendelt pannonhalmi és garamszentbenedeki monostor apátjait bízza meg e káptalanok szervezésével és az azokon való elnököléssel. Az ellenszegülő apátoknak pedig —a budai zsinathoz hasonlóan— egyházi büntetést helyez kilátásba. A rendelet felszólítja a püspököket, hogy támogassák az évenkénti káptalani üléseket s a területükön élő ellenszegülő apátokat ne vegyék pártfogásukba.

A pannonhalmi szerzetesek nem késlekednek a reformbullában foglaltakat fogantatosítani. 1333-ban János perjel és Berchtold szerzetes a reformbullát a győri káptalannal átíratja, s így a püspök és a világi klérus előtt is ismertté teszi.⁷

A Benedictina bulla

A közvetlen előzmények

XXII. János pápa utóda, XII. Benedek elődjének törekvéseit folytatva 1335-ben újra rendeletet bocsát ki, amelyben továbbra is a káptalanok megtartására ösztönzi a magyarországi apátokat.

1336-ban azonban történetünk váratlan fordulatot vesz: XII. Benedek pápa felhagyva elődeinek azon szokásával, hogy helyenként, egy-egy térségnek címzett rendeleteiben igyekszik a bencés monostorok fegyelmének helyreállítását előmozdítani, olyan bulla kiadását határozza el, amely az egész Egyházban élő bencés szerzetesek megreformálását tűzi célul maga elé.

A pápa hat bencés apáttal, clunyi Péterrel, cascade-i Jánossal, marseille-i Gilberttel, salmodi-i Raymunddal, montisoluti-i Vilmossal és issoire-i Gergellyel hosszas és beható tanácskozást folytat, melynek eredményeképpen 1336. június 20-án a bencések reformjának előmozdítása érdekében kiadja a Benedictina bullát.⁸

⁵ Vö. *Rendtörténet* I. kötet. Szerk.: Erdélyi László és Sörös Pongrácz. Budapest 1905. 13.

⁶ Pannonhalmi Rendi Levéltár Capsa 35. P

⁷ *Rendtörténet* I. 16.

⁸ Vö. *Rendtörténet* I. 16.

A Benedictina bulla tartalma

A bulla a bencésség hanyatlásának fő okait a fegyelem és az összetartás érzésének hiányával indokolja. A megoldás tehát éppen e kettő helyreállításában keresendő.

A tartományi gyűlések

A pápa az európai bencésséget először 31 rendtartományra osztja. Számunkra némiképp fájdalmas e felosztásban, hogy Magyarországról mint királyságról még csak említést sem tesz. Az egyes tartományoktól a pápa megkívánja, hogy az egyes tartományok apátjai, és ahol nincsen apát, ott a megfelelő monostor perjelei két évente tartományi zsinaton gyűljenek össze, és e zsinatokon a szerzetesi fegyelem tekintetében mindazt érvényre juttassák, amit a Szentszék kíván. A tartományi zsinaton való megjelenés alól semmilyen exempció nem mentesít. Törvényes akadályoztatásuk esetén megbízottat kell küldeniük maguk helyett — pusztán mint érdekességet jegyezzük meg, hogy azoknak az apátoknak vagy perjeleknek, akik nem jelentek meg a tartományi zsinaton, útiköltségük és ott tartózkodásuk kétszeresét kellett pénzben megfizetniük a tartomány céljaira.

A tartományok anyagi ügyeinek intézése

A tartomány anyagi terheinek fedezésére minden tartomány egy szekrényt készített, amelyre három zárat tesznek. A három kulcs három megbízható apáthoz kerül, akik a gyűjtéseket levezénylik és a tartomány anyagi ügyeit kezelik. A tartomány bevétele az egyes monostorok adományaiból és a büntetésekből származik.

További intézkedéseket találunk az egyes monostorok anyagi ügyeit illetően is. A monostorok gazdálkodását a vizitátorok ellenőrzik. Ha a monostor gazdálkodását rendben találják, nincsen további teendőjük, ha azonban a monostor eladósodott, nekik kell eljárniuk a gazdálkodás helyreállítása érdekében. A monostor konventkáptalanjának minden intézkedésükhöz beleegyezését kell adnia. A bajbajutott monostornak kölcsönt is kiutalhatnak, ennek felhasználását azonban szigorúan ellenőrzik. Minden egyes visszaélést példás keménységgel, akár kiközösítéssel is büntethetnek. Bármilyen birtok eladásához, amely a monostor megélhetését biztosítja, valamint templomi felszerelések eladásához a Szentszék tudta és beleegyezése szükséges.

A vizitációkról és a vizitátorokról szóló rendelkezések

Minden egyes tartományi gyűlésen meg kell állapítani, hogy kik legyenek a vizitátorok, akik a következő tartományi gyűlésig vannak hivatalban és a két gyűlés között kötelesek végiglátogatni a tartomány monostorait, kivéve a sajátjaikat, amelyeket ők maguk nem vizitálhatnak. A vizitátoroknak alkalmas, gondos és tapintatos személyeknek kell lenniük. Egy-egy monostorban két

napnál tovább nem tartózkodhatnak, ha pedig ajándékot, azaz megvesztegetést próbálnak kérni vagy elfogadni, azonnal felfüggesztik őket hivatalukból, és súlyos büntetéssel sújtják őket.

Az egyes tartományok szervezeti felépítése

Az egyes tartományokon belül egy-egy jelentősebb monostor és a tőle függésben lévő kisebb apátságok, illetve perjelségek úgynevezett „congregatio”-t (a továbbiakban: kongregáció) alkotnak. A kongregáció apátjai illetve perjelei évente kötelesek káptalani ülést tartani, melynek célja csakúgy, mint a tartományi üléseké, a szerzetesi fegyelem és a reform előmozdítása. E káptalani üléseken az egyes monostorok előjárói kötelesek monostoruk anyagi ügyeiről pontos számadást adni, hogy tudniillik nincs-e veszteségük, s ha van, akkor annak mi az oka.

Az egyes monostorokban is rendszeresen kell úgynevezett konventkáptalanokat tartani, és ahol legalább hat szerzetes van, naponként tartanak ilyen gyűlést. Fenyítsék meg a kihágásokat, a másikat senki védelmezni ne merészelje, olvasni kell a rendszabályokat, az előjárónak pedig magyarázniuk kell azokat.

A szerzetesjelöltek felvétele és képzése

A fentebb említett okokon kívül a monostorok romlását az is előidézte, hogy nem ritkán a szerzeteséletre alkalmatlan embereket vettek fel a szerzetbe vagy bocsátottak fogadalomra. A bulla nagy körültekintést kíván meg a szerzetesek felvételénél és fogadalomra bocsátásánál; lehetőleg ne csak az apát egymaga döntsön ezekben a kérdésekben, hanem kérje ki a közösség harmadát kitevő vének tanácsát. Csak annyi szerzetest fogadjanak a monostorba, amennyit a monostor el tud tartani.

Aki kitöltötte a noviciátus idejét és szándéka van fogadalmat tenni, azt az apát köteles minden halogatás vagy nehézség nélkül fogadalomtételre bocsátani. Az az előjáró, aki különösebb indok nélkül halogatja a fogadalomra bocsátást, előjárói hivatalát teszi kockára.

Amíg a budai zsinat szigorúan megtiltotta a szerzeteseknek az egyetemlátogatást, addig a Benedictina bulla nagy gondot fordít a szerzetesek képzésére. Minden monostornak gondoskodnia kell egy tanítóról, aki a szerzeteseket a grammatikára, a logikára és a filozófiára megtanítja — e tanító lehet akár világi személy is, világi növendékeket azonban nem szabad a monostorba fogadni. A világi tanítókról fizetéssel is gondoskodnia kell az apátnak, amely fizetés magában foglalja a tanító ellátását és a szükséges könyvek beszerzését is. Ha pedig a tanító a monostor szerzetese, akkor a rendes ellátáson felül köteles az apát tíz tours-i fontot utalványozni neki könyvbeszerzés céljára.

Mivel hasznosabb, ha a tanítók maguk is szerzetesek, minden megkezdett hús fő után az apátnak a szeniorok tanácsának meghallgatásával ki kell vá-

lasztania egy-egy szerzetesét, és egyetemi tanulmányokra kell küldenie őket. Az egyetemek hallgatóiról az apát köteles mind az ellátás, mind a szükséges könyvek beszerzésének tekintetében gondoskodni. A kiválasztott szerzetesek egyik felét teológiai, a másik felét egyházi stúdiumok végzésére kell küldeni. A bulla a továbbiakban részletesen rendelkezik arról, hogy az egyes teológiai tárgyakat mely egyetemeken szükséges hallgatni, és abból milyen fokozatot kell a szerzeteseknek megszerezniük.

A liturgiával kapcsolatos rendelkezések

Általános rendelkezések. A monostorok előjárói az engedelmesség erejénél fogva tartásuk kötelességüknek hogy a templomokat, imatermeket és ezek felszereléseit, vagyis az oltárokat, az oltárterítőket, a szent edényeket, a liturgikus ruhákat megőrizzék, valamint hiányuk esetén ezekről kellő számban gondoskodjanak. Hasonló módon kötelességük az előjáróknak kellő számú breviáriumról és a miséhez szükséges könyvekről gondoskodniuk.

A miséről szóló rendelkezések. A Benedictina bulla a nagyobb monostorok papjainak általában hetenként két-három alkalommal, a kisebb perjelségek papjainak hetenként egy alkalommal írja elő a misézést. Ahol szokásban van a gyakoribb misézés, ott ezt az üdvös szokást fenn kell tartani. A nagyobb ünnepeken a monostor előjárója mondja a konventmisét. Az előjáróknak a bulla azt javasolja, hogy jó példával járjanak konventjük papjai előtt, és ők naponta misézzenek. A fegyelmi rendelkezések között azt is megemlíti a bulla, hogy ahol legalább hárman vagy négyen vannak a szerzetesek, a misét énekelve (cum notis) kell mondani.

A zsolozsmáról szóló rendelkezések. Büntetés terhe mellett kötelezi a szerzeteseket a karimádság gondos elvégzésére, azaz a pontos kezdésre, amelyen lehetőség szerint mindenki legyen jelen, külön kiemelve, hogy a zsolozsmát kellő áhítattal, illőn és méltó módon, az imádság szavain nem átfutva, a szavakat nem megcsonkítva kell végezni. Ha valaki vagy egy kisebb csoport az apát tudtával nem tud megjelenni a zsolozsmán, akkor ott, ahol a zsolozsma idejében tartózkodik, köteles, illetve kötelesek elvégezni az adott órát vagy órákat. A fegyelmi rendelkezések között találjuk, hogy ha valakit hosszabb útra küldenek, úgyhogy legalább egy éjszakát távol töltsön a monostortól, ne merészeljék csuklya és breviárium nélkül elengedni. A zsolozsmáról szóló rendelkezéseket a bulla tovább nem is részletezi, hiszen Szent Benedek Regulájában kellő gondossággal le van jegyezve minden olyan szabály, amely az egyes órák imádkozásának módját megfelelően szabályozza.

Egyéb rendelkezések

A bullában további rendelkezéseket találunk még a szerzetesek öltözködéséről, a dormitóriumról, az étkezésről, a monostor előjáróiról, ez utóbbiak javadal-

mainak gondos rendezéséről, a monostorok közötti anyagi és személyi átjárhatóságról, valamint általában a szerzetesi fegyelemről. A fentebbi pontokban csupán azokat a rendelkezéseket tárgyaltuk kissé részletesebben, amelyek történetünk szempontjából nagyobb jelentőséggel bírnak.⁹

A Benedictina bulla értékelése

Minden kétséget kizárva elmondhatjuk, hogy a Benedictina bulla minden korábbi pápai rendeletnél nagyobb visszhangra talált a bencés világban. Tartalma a földkerekség minden bencés monostorát kötelezi, ellenükben semmilyen mentesség nem érvényesülhet. A hiteles másolatok terjesztéséről maga a Szentszék gondoskodott, minden egyes tartományra 120 arany forintnyi összeget vetve ki bullaköltséggként.

A Benedictina olyan renddé kívánta szervezni a bencés monastorokat, mint a többi, akkoriban még viszonylag fiatalnak számító szerzetesrend. Ahol szerzetesi vezetése volt a monostornak, ott megvalósítása nem is ütközött különösebb akadályba. XII. Benedek sikerrel győzte meg korának bencés világát arról, hogy a reformoknak a bullában felvázolt új szervezeti struktúra megvalósítása lehet az egyetlen biztosítéka. Azok a monastorok, akik a Benedictinát elvetették, valójában a reformot vetették el, mert még mindig az anyagi haszon megszerzése irányította vezetőik, legtöbbször kommandátoraik, érdek-apátjaik vagy megélhetési szerzeteseik gondolkodását.

A liturgia tekintetében a Benedictina nem mond újat, lényegében csak azt, ami Szent Benedek Regulájában áll. Ezen nem is érdemes csodálkoznunk. A reform szón e kor szerzetesei nem valamiféle újítások bevezetését értették, hanem a régi fegyelem, azaz a Regula fegyelmének helyreállítását. Jószerivel azt mondhatjuk, hogy az egyetlen újítás, a monastorok kongregációkba és tartományokba szervezése is pusztán gyakorlati segítség volt a kívánt eredmény eléréséhez. — És ami az eredményt, azaz a mégiscsak pápai tekintélyű bulla hatását illeti? A reform későbbi története a liturgia, elsősorban a zsolozsma tekintetében egy romanizáló vonal megerősödését hozta: a reformhoz kapcsolódó breviáriumok szinte kivétel nélkül az úgynevezett kuriális rítust tekintették kiindulópontjuknak, és a Regula rendelkezéseinek pontos követésével szerkesztették át a kuriális —tehát világi szerkezetű— zsolozsmát annak monasztikus változatává. A középkori verses zsolozsmákat és a kései ünnepek propriumait néhány kivételtől eltekintve elhagyták. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy jóllehet a Benedictina nem tartalmaz magára a zsolozsmarítusra vonatkozó előírásokat, a nyomában napvilágot látó úgynevezett reformbreviáriumok legfőbb jellemzői: a puritánság és a rómaiság eszmei alapvetésüket mindnyájan a Benedictina bullából merítették.

⁹ Forrás: *Magnum Bullarium Romanum*; opera L. Cherubini ab Angelo Ch. denuo recensitum (Lugduni MDCLV.). Tom. I., 241-259. A Benedictina bulla tartalmi összefoglalásához irodalomként felhasználtam továbbá Sörös Pongrácz ismertetőjét, amely a *Rendtörténet* I. kötetében, a 17-40. lapokon található.

A Benedictina bulla hatása Magyarországon

Jóllehet maga a Benedictina bulla szövege nem említi Magyarországot, XII. Benedek pápa már annak kiadása után egy évvel, 1337. április 1-jén Avignonban kelt levelével külön felhívja a magyarországi bencések figyelmét arra, hogy tartásuk meg a Benedictina bulla rendelkezéseit, fogadják készséges és tanulékony szívvel, hogy az nekik és az egész Szent Benedek Rendnek tisztességére válják. Emellett egy közös tartományba tömöríti az esztergomi és a kalocsai érsekség területén található bencés monastorokat.¹⁰ 1340-ben további kiegészítésekkel és magyarázatokkal látja el az 1336-os bullát; e pápai irat egyik szép példányát a pannonhalmi levéltár őrzi.¹¹

A magyarországi bencések nem is késlekednek a rendelet megvalósításával, s buzgóságuknak jele, hogy egyes intézkedéseikkel az Apostoli Szék rendeletét is meg tudták előzni.¹² Vagyonukkal együtt visszaszerzik a tatárjárás idején elvesztett apátságokat, megtartják a Benedictinában előírt nagykáptalanokat, megválasztják a tartományi káptalan megfelelő elöljáróit. 1366-ból arra vonatkozólag is van feljegyzésünk, hogy például Garáb monastorát kiszabadították az erkölcstelen bitorló (nyilvánvalóan a kommandátor) kezéből, és törvényes apátot állítottak a helyére.

A XIV. század nyolcvanas éveiből több feljegyzés is fennmaradt, amelyek tanúsága szerint egy-egy felmerült vitás kérdéssel a felek a tartományi káptalanhoz, illetve annak elöljáróihoz fordulnak jogorvoslatért. E tény szintén a káptalan működését bizonyítja.

A század kilencvenes éveire nem is maradt el az eredmény. 1393-ban már királyi rendelet biztosítja, hogy az apátságokat és azok javadalmaikat nem lehet világi papoknak vagy világi férfiaknak adományozni, és Zsigmond király személyében a magyar bencésesség és annak tartományi káptalanja újabb lelkes támogatóra talál. Ennek ékes példája gyanánt álljanak itt Zsigmond királynak a tartományi káptalan hatása alatt elmondott, s fejezetünk mottójaként részben már idézett szavai, melyeket 1393. november 2-án jegyeztek le, s amely a zsolozsma méltó és szabályos végzésének is kiváló bizonyítéka:

Notum facimus tenore praesentium, quibus expedit, universis, quod cum ex suscepto regiae dignitatis officio tamquam pastor fidelis et vigil, qui causam suae curae commissam ab adversitatibus sollicite custodiendo gubernat, regnicolarum et subditorum nostrorum commodis et utilitatibus intente invigilare teneamur, inter quorum cateroam animadvertendo statum ecclesiarum seu regularium personarum, praesertim abbatum et monachorum Ordinis Sancti Benedicti quorumlibet monasteriorum regni nostri, qui inter ceterorum ordinum monachos ac fratres in ipso regno augmentati, sicut iubar salutaris luminis vulgo ac populo saeculari, ut in rectitudinis via et luce procedat, praecleara

¹⁰ Pannonhalmi Rendi Levéltár Capsa 59. X.

¹¹ Pannonhalmi Rendi Levéltár Capsa 40. H.

¹² *Rendtörténet* I. 38.

*praebent exempla, et regularissima devotione divina officia complendo peragunt, non etiam castrimargia aut illecebra ipsorum regulam inquinare videntur, sed caelibatus et parsimonia prae et cum ceteris virtutum insigniis ordinem eorum adeo sollemniter decorare cernuntur, quod nos ad eiusdem ordinis et monachorum in ipso Deo famulantium prosecutionem favorabilem mente fervida anhelamus.*¹³

E szerzetesi fegyelem szempontjából kimagasló korszakot oly nagyszerű apátok irányították, mint Szigfrid vagy Czudar László apáturak, kiknek díszes sírkövei ma is a pannonhalmi bazilika méltó ékességei. Am az a virágzás, amely a XIV. század végére ily kiváló állapotokat eredményezett a bencés monostorokban szerte Magyarországon és Európa számos országában, csakhamar lehervadt. Hiába a királyi rendelet, 1399-től újra csak kormányzók, kommandátorok állnak Pannonhalma élén, (az elsőt, Marczali Dózsa Miklóst maga Zsigmond király nevezi ki!) és az ősi monostor példáját gyorsan követik a többiek is. A XV. század végére már nyoma sem marad annak a nagyszerű lendületnek, amely a Benedictina bulla hatására hamar és közvetlenül érkezett meg Magyarországra a XIV. század első felében. A XVI. század hajnalán Tolnai Máté kinevezett kormányzóapátnak már Európa más területeiről kellett figyelmét a magyarországi monostorok felé irányítani, hogy a megújítás munkáját szinte teljesen az elejéről kezdhesse.

A Benedictina bulla megvalósítása Európában — Szerzetesi/szervezeti reformirányzatok a bencés renden belül

„Homines per sacra immutari fas est, non sacra per homines” (Viterbói Egidius)

E mondat igazsága, jóllehet szerzője az ágostonrendiek generálisa volt, a Benedictina bulla sürgető rendelkezéseit kezükben tartó bencés apátoknak is számos megoldandó problémát vetett fel. Voltak, akik pusztán anyagi érdekeik okán, de környezetük felé az ősi szent benedeki szervezet meghamisításának vádját hangoztatva utasították el az uniók vagy kongregációk megszervezésének gondolatát. Voltak olyanok is, akik belátták ugyan a reform szükségességét, de a Benedictinában foglaltakat túlságosan merésznek találták, és a Regulában rögzített apáti tekintély csorbulását látták benne. Végezetül voltak olyanok is, akik az apáti tekintély erős megnyirbálását találták az egyetlen járható útnak ahhoz, hogy az alkalmatlan apátok és a pénzéhes kommandátorok alatt sínylődő monostorokat megszabadítsák e kellemetlen tehertételektől.

Ha megkísérelünk egy XV. századi európai körképet készíteni —e századra a Benedictina bulla óta már kellő idő telt el ahhoz, hogy határozottan körvonalazódó megvalósulási formákról lehessen beszélni—, arra a megállapításra jutunk, hogy jóllehet a Benedictina szinte minden egyes régióban hatást gyakorolt a monostorok szerveződésére, a bullában leírt reformok betű szerinti megtartását egyikben sem tapasztaljuk. A XV. századra a Benedictina bulla nyomán alapvetően háromféle szervezeti típus alakult ki.

¹³ Pannonhalmi Rendi Levéltár Capsa 29. A. ill. Capsa 33. R.

In natali ap[osto]lor[um]

437

Incipit cōmune sanctor[um]. In natali
t[er]tio ap[osto]lor[um] ⁊ euangelist[ar]um ac septua-
gintaduo[rum] discipulor[um] ad v[er]b[um] sup[er] p[er]
an[no] de laudib[us] p[er]. **D**icitur ref. Cap.

Matres: Jā nō
estis hospites ⁊
aduenē: s[ed] estis
ciues sc[ilicet] sc[ilicet] et
domestici dei:
sup[er] edificati, su-
pra fundamētū
ap[osto]lor[um] ⁊ pro-
phetar[um]. **T**ol-
lite iugū d[omi]ni.

Exultet. In omnem terram extitit. Ad
m[en]t[em] an[no]. Tradēt enim v[os] in cōcilijs ⁊ in sy-
nagogis suis flagellabūt v[os]: ⁊ an[no] reges ⁊ p[ri]s-
tes ducem[ur] pp[ro] me ī testimoniū illis ⁊ gētib[us].

Quesumus omnipotēs **O**ratio.
deus vt b[ea]t[us]. **M** ap[osto]l[us] tuus tuū
pro nobis imploret auxiliū: vt a n[ost]ris
reatibus absoluti a cunctis etiā peri-
culis eruamur. **P**er d[omi]n[um]. **C** De plu-

Ques q[ui] nos an-
nua ap[osto]lor[um] tuor[um], **M**. ⁊ **M**.
solēnitāte letificas: presta q[ui]s vt quo-

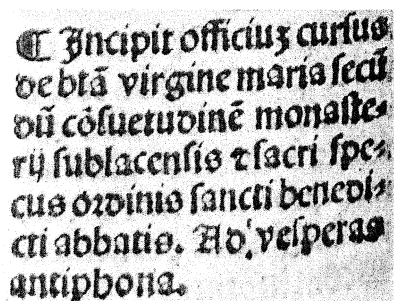

33

A commune sanctorum kezdete Tolnai Máté breviáriumában.
(Az oldal alján: a Halál lenyilazza az egyházi és világi hatalmasságokat...)

A melki forma

A szerzetesi reformot a közép-európai térségben Albert (1397–1439) osztrák herceg, későbbi magyar király (1437–1439) szorgalmazta német ajkú monostoraiban, különösen is Melkben.

Melk Subiacóból veszi a reformkáptalanok tartásának gondolatát,¹⁴ sőt, itt még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a reform jegyében született úgynevezett Melki breviárium (Bécs 1500) függelékében közölt máriás kis officium feliratában ott szerepel a „secundum consuetudinem monasterii Sublacensis et Sacri Specus Ordinis Sancti Benedicti abbatis” kifejezés.

Melk és Subiaco kapcsolata tehát, úgy tűnik, nem merült ki a szervezeti formák átadásában —s amint látni fogjuk, e tekintetben a melkiek meglehetősen nagy mértékben önállósították magukat—, hanem feltehetően liturgiájában is hatott a subiacói monostorszövetség a melki testvérré.

A XV. század derekára kikristályosodott melki szervezet hasonlított egyébként a leginkább a Benedictina bullában előírányozott eszményhez. Az unió nagykáptalanját élethosszig választott apátok alkotják, akik két évre választják meg maguk közül az unió két elnökét. Mindezek ellenére a melki típusú kongregációs szervezet terjedt el a legkevésbé Európában.

A bursfeldi forma

A Benedictina bullát jócskán megelőző, Cluny monostora által létrehozott monostorszövetség hagyományait inkább tükröző, úgynevezett bursfeldi szervezet volt az unió leginkább monarchikus és egyben egyik legsikeresebb megvalósulási formája. Az élethosszig választott apátok által alkotott káptalan élén állt a szintén élethosszig választott és állandó székhelyhez kötött elnök. Érdeemes már előljáróban megjegyeznünk, hogy szervezeti formáját tekintve a magyar bencesség a XVI. századtól kezdve nem a melki, hanem minden kétséget kizáróan a bursfeldi formához állt a legközelebb.

A padovai forma

Az észak-italiai köztársaságok hangulatát idéző padovai forma volt talán a legkevésbé hűséges a Regula előljáró-, illetve apátképéhez. A padovai szervezetben évenként választott apátok álltak a monostorok élén, akiket szolgálatuk —legalábbis a lehetőségek szintjén— várhatóan rövid időtartama miatt nem is benedikáltak. A hivatalban lévő apátok természetesen viselhették az apáti in-

¹⁴ Rendtörténet III. 3.

szigniókat és az apátoknak fenntartott áldásokat is mondhatták, de ha hivatali idejük lejárt és konventjük megvonta tőlük a szükséges bizalmat, jelvényeik és egyéb kiváltságaik megtartása nélkül vissza kellett állniuk az egyszerű szerzetesek közé.

Az ilyen, egy évre választott apátok alkották a kongregáció¹⁵ káptalanját, amelynek élére szintén egy évre szóló megbízással választották meg az elnökséget. Ennek a Regula intézkedéseivel mérten mindenképpen túlzott demokráciának kétségkívül nemes célja volt, mégpedig az, hogy egy-egy alkalmatlan előjáró ne tudjon élethosszig megülni egy-egy monostort, megakasztva ezzel a reformintézkedések végrehajtását, valamint az, hogy a szerzetesek az előbbtől való félelmükben ne csak idős apátokat válasszanak, akiknél a hivatali idő esetlegesen kívánatos lejártáról a természet rendje gondoskodik.

E három felvázolt forma közül kétségkívül a padovai uniót tarthatjuk a leginkább sikeresnek. Területe messze földekre kiterjedt, fénykorában mintegy 190 monostort foglalt magában, sikerrel vonta be szervezetébe Montecassino monostorát is, amely által kiváltságaikat egyesítve minden más szervezetnél hatékonyabban tudtak működni és terjeszkedni. Központi templomuk, a padovai Santa Giustina-bazilika mindmáig a világ legnagyobb bencés temploma, és a hagyomány szerint homlokzatának hiányát is csupán a velencei dózsák irigységének köszönheti. Liturgiájuk Európa legalább felének, majd a XVI. század második felében a Trentói Zsinat szellemében megszerkesztett és kiadott, a bencesség liturgikus életét mindmáig meghatározó *Breviarium Monasticum*-nak szolgált mintául. Az eredetében subiacói indíttatású reform mind szellemi, mind lelki központja a XV. századra a Santa Giustina-monostor lett. Számos fennmaradt forrásban, levélben, ahol Subiacót említettek, legtöbbször Padovát kellett érteni. Egyáltalán nem csodálható, ha a későbbiekben Tolnai Máté elsősorban Padovával keresi a kapcsolatot, hiszen a montecassinói jogközösség folytán mindaz a kiváltság, amit e szervezet felhalmozott, Tolnai értelmezése szerint, Pannonhalmára is érvényes.¹⁶

A padovai Santa Giustina-monostor első, 1412-ben megindult reformja Ludovicus Barbo nevéhez fűződik. Eszményképe a Regula teljes fegyelmének megtartása, kezdve a ruházkodástól és az étkezéstől egészen a liturgikus fegyelemig. Buzgalma nem éri be azzal, hogy saját monostorában teremtsen rendet, hanem e törekvése találkozik a néhai XII. Benedek pápa azon hasonló szándékával, amelynek a Benedictina bullában adott nyomatókat s amelyet utódai is, bár nemegyszer csak látszólag, állhatatosan szorgalmaztak. Kétség-

¹⁵ A XV. században a „kongregáció” szót a Benedictina bullától eltérően (ahol még a tartomány alatti szerveződési szintet jelentette), a tartomány vagy az unió szinonimájaként használták.

¹⁶ Itt meg kell jegyeznünk, hogy Tolnai nyilvánvalóan a —hagyomány szerint— Szent István király által kiállított alapítólevélben foglalt kiváltságokra hivatkozik, amelyek szerint alapító királyunk rendelkezése okán minden olyan kiváltság megilleti a pannonhalmi monostort, amellyel Montecassino rendelkezik. A kitétel az indokolja, hogy a jelenleg birtokunkban lévő, azaz a Pannonhalmi Főapátság levéltárában őrzött alapító-, vagy inkább kiváltságlevelet a kutatók egy XIII. századból való interpolált másolatnak valószínűsítik.

telen, hogy szervezeti szinten a bullában foglalt irányelveket jócskán felülmúlta Barbo merészsége. Az apáti méltóság, amely a Regulában a családtya nem lecserélhető atyai méltóságát fogalmazza meg követendő eszményként, Barbo kongregációjában a kongregáció kormányának, a definitori testületnek felelős pusztá végrehajtó hatalommá süllyed. Barbo meggyőződéssel vallotta, hogy a reformok nem valósíthatók meg az apáti hatalom megrendítése nélkül. Az alkalmatlan apátokat egy éves hivatali idejük lejártával minden különösebb indoklás nélkül szabadon elmozdíthatták állásukból. Nagy múltú monostorok esetében sem ritka ez idő tájt az a jelenség, hogy élükön szinte minden évben más-más apátot találunk. Az egyes apátságok által megszerzett exempciók kezelése is a kongregáció vezetésének kezébe került, úgyhogy az így megváltozott alkatú apáti hivatal, amelyben az apát csak rövid ideig kormányozs adott esetben felelősségre is vonható, nem volt többé kívánatos a jómódot kedvelő kommandátoroknak s a reformokat megakasztó érdek-apátoknak.

A kongregáció kormányzásának mintáját Barbo az észak-itáliai köztársaságok szervezeti felépítéséből merítette. A kongregáció arisztokratikus parlamentje az apátokat és kormányzóperjeleket magába tömörítő káptalan volt. A parlament választotta meg a kormányt, azaz a kilenc tagból álló definitori testületet, élükre pedig a két elnököt, akik két évre maradtak hivatalukban. Később, Barbo halála után már csupán egy elnököt választottak, aki egy évig maradt hivatalában. A kongregáció ellenőrző szerve a vizitátorok választott, legalább öt főből álló testülete. Barbo lemondott arról a Benedictina bullában foglalt kongregációs elvről, hogy egy főmonostor köré gyűjti annak fiók-monostorait, és kimondta a kongregációban található összes monostor egyenlőségét. 1431-ben a *Congregatio monachorum de observantia Sanctae Justinae de Padua* néven létrejött régi-új szervezet már komoly múltat és szervezői munkát tudhatott maga mögött. 1435-ben a szervezet a Szentszéktől teljes exempciót kap, azaz annak ügyeibe az egyházi hierarchia egyetlen tagja sem szólhatott bele.

1504-ben II. Gyula pápa kívánságára Montecassino monostora is csatlakozik a padovai szervezethez, amely a minden bencés monostorok anyja iránti tiszteletből, valamint Montecassino kiváltságainak az egész kongregációra való kiterjesztésének vágyából nevét *Congregatio Casinensis alias Sanctae Justinae de Padua*-ra módosítja. Ettől kezdve a kiváltságokkal igen bőségesen elhalmozott kongregációhoz való tartozás nem volt többé megalázó egyetlen apátságnak sem, sőt mindenfajta külső rendelet nyomása nélkül, önként kezdtek csatlakozni az egyes apátságok e szervezethez. A fegyelmi és alázatossági szempontokat kevésbé szem előtt tartó szerzeteseknek is vonzóvá vált a *Congregatio Casinensis*, ha másért nem, hát a kiváltságok bősége miatt. Sokan úgy vélekedtek, hogy ha az apáti székekben sűrűbb lesz a változás, rájuk is könnyebben kerül majd a sor.

A XVI. századra a cassinói kongregáció hatása már jócskán túllépett annak jogi határain. Mintájára Európa számos pontján jöttek létre hasonló szerkezetű kongregációk, így Franciaországban, Spanyolországban és a német nyelvterületen egyaránt. A padovai consuetudók hódítottak Lérins szigetén és Nizza

vidékén. A kongregáció tagja volt a római falakon kívüli Szent Pál-apátság, a velencei San Giorgio Maggiore, a nápolyi San Severino, hogy csak a legnagyobbakat említsük. Barbo mozgalmának hatása természetesen a megreformált monostorok körül fekvő városok lakosságát is elérte. Kortársai mind elismerően nyilatkoztak róla. Felix Faber domonkosrendi szerzetes például a szentföldről hazaérkezvén 1489-ben így méltatta Barbo életművét:

Szent Benedek Rendje mindenütt elhagyta a szent Regulát. Szerzetesi fegyelemnek nyomát sem lehet észlelni. Ekkor, mintegy új csillagként, feltűnik Ludovicus Barbo, fényével árasztja el elhomályosított Rendjét és visszavezeti az igazság útjára. De nem egyedül a maga szerzetét vezeti; ő volt az, aki először irányította vissza a többi rendeket is ahhoz a monostori fegyelemhez, amely most már oly régóta fönnáll. A bencések, akiket alapítójuk, Szent Benedek által minden más szerzetesek a maguk atyáinak neveztek el, mint a tevékeny élet ragyogó példái tündökölnek; mert ugyan melyik szerzet oly bőkezű az alamizsnálkodásban, mint az övéké, oly vendégszerető, mint ez? Melyik az a püspök vagy világi fejedelem, aki őket ebben megelőzné? Monostoraikhoz sietnek a szegények csapatai, hogy jótékonyáguk virágjaiból mézet szójanak, úgyannyira, hogy házaik inkább a szegények menedékhelyeinek, mint szerzetesek lakóhelyének látszanak, és különösen a hozzájuk betérő szerzeteseket fogadják kiváló szeretettel és előzékenységgel, főleg, ha bennük tanult és példás életű férfiakra találnak. Épp azért ritkán vannak más szerzetből való vendégek nélkül. A domonkosok és a minoriták örömmel és aggodalom nélkül keresik föl őket, akárha saját házaikba mennének.¹⁷

Összegzés

A pápák mindhárom kongregációs tömörülési formát támogatták, és gazdagon ellátták kiváltságokkal. E kiváltságok lényegében abban segítettek e szervezeteket, hogy a püspököktől, vagyis az egyházmegyei hierarchiától, illetve klérustól mindinkább függetleníteni tudják magukat, és a püspökök alkalmatlan adományozásaikkal, melyek folytán főként jó barátaiknak ajándékoztak monostorokat, ne nehezítsék, vagy adott esetben ne lehetetlenítsék el a megkezdett reformokat, azaz a szerzetesi fegyelem helyreállítását.

¹⁷ Fratrís Felici Fabri: *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*. Hassler, Stuttgart 1843–49. III. 393.

A magyar kongregáció megszervezése — Tolnai Máté személye és kapcsolatrendszere

Amit tudhatunk Tolnai Máté életrajzáról

Tolnai életrajzát szinte éppen a felében tagolja két részre az 1500 februárjában történt királyi kinevezése a pannonhalmi apátság és az összes magyarországi apátság élére. Életrajzának második feléről ennél fogva bőszéggel rendelkezünk adatokkal, és az itt fellelhető források nemegyszer utalnak vissza Tolnai életének első, világi szolgálatban töltött szakaszára is. Az alábbiakban megkíséreljük összeállítani elsősorban a rendelkezésünkre álló források, valamint az ide tartozó irodalom felhasználásával e nagyszerű főpap életrajzát, különös tekintettel az 1500 és 1506 között eltelt évekre, amelyek a magyarországi bencések használatára kiadott breviáriumát közvetlenül megelőzték.

A pécsi klerikus és kancelláriai jegyző

Születési idejéről nincsen pontos adatunk. Vélhetően 1460 táján született a pécsi egyházmegyéhez tartozó Szekszárdon. Tanulmányait a pécsi egyetemen végezhette,¹⁸ és itt vehette fel a klerikusi státushoz szükséges tonzúrát. Egy, a pannonhalmi levéltárban őrzött, 1493-ban kelt oklevél¹⁹ litteratusként említi, az 1500-ban kelt kinevező oklevele²⁰ venerabilis magisterként, litteratusként, valamint notarius cancellariaeként, azaz kancelláriai jegyzőként. Hogy a kisebb klerikusi rendek közül meddig jutott, nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy udvari szolgálata idején korának szokása szerint nem vette fel az áldozópapi rendet. Az 1490-es évek elején Észak-Itáliában tartózkodott: ez szintén korának szokása, mintegy elvárása volt egy művelt férfiemberrel szemben. Az imént idézett 1493-as keltezésű oklevél velencei kiállítású, Ioachinus Turrianus, a dominikánus rend akkori generálisa, aki a rend konfraternitásába fogadta Tolnait, elismerőleg szól a litteratus rendje iránt szerzett érdemeiről. Ezen oklevél tanúsága alapján sejthetjük, hogy esetleg itáliai tartózkodása idején került kapcsolatba a Szent Domonkos-renddel, vagy akár mint a királyi kancellária jegyzője tehetett némi szolgálatot a velencei dominikánusoknak.²¹ Mindenesetre az 1500-as esztendő, amelyből kinevező oklevele is való, Ulászló király udvarában mint kancelláriai jegyzőt találja az élete delén járó Tolnait. Kortársai, akik közlelről ismerték, csak az elismerés hangján szóltak róla. Amikor később, 1508-ban néhány aposztata bevádolja Rómában, és a pannonhalmi

¹⁸ *Rendtörténet* I. 65. Sörös Pongrác és Rezner Tibold írása; az adathoz nincs hivatkozás, tehát feltételezésként értelmezendő, mely Tolnai életkörülményeiből logikusan következnek.

¹⁹ Pannonhalmi levéltár: Capsa 59. D. — az oklevél 1493. június 5-én kelt Velencében, melyben Joachinus Turrianus dominikánus generális Tolnai Mátét rendje konfraternitásába fogadja.

²⁰ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 53. K.

²¹ *Rendtörténet* I. 65.

konvent tagjai, valamint a káptalan védelmébe veszik Máté apátot, világi életéről, az 1500-as esztendő t megelőző időkről így írnak:

*Matthaeus abbas non solum nunc existens religiosus, sed etiam tunc, quando habitum gerebat saecularem, erat bonae vitae et bonae famae, ita ut et tunc merito monachus dici potuisset.*²²

Királyi kinevezés, apátoálasztás, majd pápai kinevezés

Ulászló király talán legkiválóbb döntései közé tartozott e szent életű, rátermett, és a rábízott feladat szempontjából is megfelelő életkorban járó Tolnai Máté kancelláriai jegyző kinevezése a pannonthalmi monostor és az összes magyarországi apátságok élére. 1500. február 26-án, éppen Szent Máté apostol ünnepén kelt kinevező okleveléből egyértelműen kiderül, hogy Ulászló király nem csupán mint javadalmat ajándékozta oda Pannonthalmát és az összes apátságot Tolnainak. E gesztusának meghatározott szándéka és célja volt:

*Nos Wladislaus [...] memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos inducti meritis et virtutibus ac probitate et morum honestate fidelis nostri venerabilis magistri Matthaei litterati de Tholna, notarii cancellariae nostrae, quibus ipsum insignitum esse cognovimus, eundem tamquam virum idoneum et personam bene meritam ad abbatiam Sancti Martini Sacri Montis Pannoniae eiusque reformationem, ex quo videlicet illam utpote, quae in hoc regno nostro ecclesiis abbatialibus primatum tenet, Ordini suo restituere et eandem reformari instituimus, de manibus nostris regiis ex nunc emittentes auctoritate iuris patronatus nostri regalis, quod generaliter in omnibus regni nostri ecclesiis instar praedecessorum nostrorum regum habere dinoscimur, duximus eligendum et nominandum ac abbatiam ipsam eidem magistro Matthaeo ...*²³

Tolnai kezdettől fogva komolyan gondolta a király szándékának megvalósítását, és sohasem kezelte pusztán commendaként a rábízott nem csekély javadalmat, melynek jelentőségéről a kinevező okleveléből kiragadott idézet is meggyőzően tanúskodik.

A pannonthalmi konvent örömmel fogadta Tolnai kinevezését, és igyekezett megragadni az alkalmat, hogy monostorának újra választott apátja legyen. Mivel a konvent ekkor már csak tíz szerzetest számlált, és nem volt meg a szavazáshoz szükséges tizenkét szerzetes, a konvent György nevű elöljárója március 21-re, Szent Benedek ünnepére meghívta a koppánmonostori és a tatai apáturakat, akiket fogadalmuk Pannonthalmához kötött, és így kitöltve a tizenkettes létszámot egyhangúlag megválasztották Tolnai Mátét apátjuknak. A választást,

²² Az oklevélnek csupán a másolatát őrzi a Pannonthalmi Rendi Levéltár, F. 58.132. jelzet alatt, az eredeti esztergomi keltezésű 1508 márciusából.

²³ Ld. 20. jegyzet.

a király beleegyezésével, jóváhagyásra még aznap kelt oklevelükkel fel is terjesztették VI. Sándor pápának.²⁴

A pápa 1500. szeptember 18-i római keltezéssel kilenc különféle oklevelet bocsát ki, amelyek tartalmazzák Tolnai feloldozását az esetleges egyházi büntetések alól,²⁵ magukat a kinevező okleveleket,²⁶ az apátság jobbágysaihoz intézett felszólítását, melyben a szokott hűséget és szolgálatokat kéri az új apátnak,²⁷ a konventhez intézett rövid buzdítását,²⁸ ajánlását és meghagyásait a királynak, illetve a győri püspöki helynöknek, valamint a bécsi skót és a bakonybéli apátoknak,²⁹ végül egy engedélyt, amelyben a pápa lehetővé teszi Tolnainak, hogy bármely püspökkel apáttá avattassa magát,³⁰ valamint a pápai hűségeskü kötelezettségét és mintáját.³¹

Érdemes megjegyezni, hogy a pápa úgy nevezi ki Tolnait Pannonhalma apátjává, hogy a konvent által történt megválasztásáról és királyi kinevezéséről még csak említést sem tesz. Kötelezi ugyanakkor arra, hogy öltse magára a bencés szerzetesruhát, és három hónap leforgása után tegye le a szerzetesi fogadalmakat. A pápai iratok az Ulászló király által kiadottakkal ellentétben Tolnait nem litteratusként, hanem clericus Quinqueecclesiensisként, azaz pécsi klerikusként említik. Érdemes megjegyeznünk azt is hogy VI. Sándor a kinevező iratokban nem vette tekintetbe Pannonhalma Szent István királytól kapott exempcióját, hanem úgy említi a monostort, mint amely alá van vetve a győri püspöknek.³²

Egy 1500. október 4-én római keltezéssel kiállított oklevél tanúsága szerint Tolnai ebben az időben már nem örvendett a legjobb egészségnek. Kinevezésével szinte egy időben a római Szentszék által delegált lutzenburgi apáttól és egyúttal generális bírótól előzetes kérésére megkapja az engedélyt arra, hogy az ádvent és a nagyböjt kivételével hetenként három alkalommal szárnyas állatok húsát fogyaszthassa, valamint azt is, hogy téli időben a hideg kórus miatt ruháját rókaprémmelel kibélelhesse, de csak olyan módon, hogy a bélés ki ne lássék.³³

²⁴ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 42. A. — Az oklevél 1500. március 21-én kelt Pannonhalmán, és tartalmazza a Tolnait megválasztó szerzetesek, illetve apátok neveit.

²⁵ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 44. P. nr. 1.

²⁶ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 44. P. nr. 2. és nr. 3.

²⁷ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 44. P. nr. 7.

²⁸ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 44. P. nr. 6.

²⁹ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 68. Cc. illetve Act. archiabbatiae fasc.76, 16.

³⁰ Pannonhalmi Rendi Levéltár: F. 76, 16.

³¹ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 44. P. nr. 4.

³² ... *venerabili fratri nostro episcopo lauriensi, cui monasterium ipsum ordinario iure subesse dignoscitur, nullum in posterum praeiudicium generetur*; ld. 30. jegyzet.

³³ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 53. D.

Apáti működése, a vizitációk

Az 1500-as kinevezéseket 1501-ben még egy további követi. Március 19-i budai keltezéssel Péter reggiói érsek, pápai követ, akinek az volt a feladata Magyarországon, hogy a pápa megbízásából elősegítse a magyarországi szerzetesrendek reformját, István zalavári apáttal és András thermopyléi püspökkel együtt Tolnait a magyarországi bencések generális vizitátorává nevezi ki.³⁴

Az 1501-es esztendőben Tolnainak még egy további mulasztását kellett pótolnia. Jóllehet a pápának és a királynak engedelmeskedve valóban felvette a szerzetesruhát és le is tette a fogadalmakat, kinevezései minden illetékes egyházi és világi felsőbbbségtől jóváhagyást nyertek, Máté apát még mindig nem volt áldozópap, és ennél fogva az apáttá benedikálására sem került még sor. A fentebb említett Péter pápai követ 1501. március 25-én kelt levelében engedélyezi, hogy Tolnai e hiányosságát a legsürgősebben pótolja, és a hiányzó rendeket három egymást követő vasárnapon vagy ünnepen fölvegye, majd pedig ezt követően két vagy három apát vagy püspök jelenlétében benedikálathassa magát.³⁵ Megkapja továbbá a háromévenkénti káptalan tartásának jogát is.

Ulászló király 1501. április 17-én kelt oklevelében értésére adja a magyarországi apátoknak, hogy komoly szándéka van a bencés rend megreformálására, és ezért büntetések kilátásba helyezése mellett felszólítja az illetékes egyházi előljárókat, hogy Máté apátnak mindenben engedelmeskedjenek.³⁶

1501. április 26-án kerül sor az első nagykáptalanra. Vizitátoroknak István zalavári apátot és Péter prédikátort választják meg azzal a megbízással, hogy a magyarországi monastorokat végiglátogassák, és az ott található vallási és anyagi helyzetet megvizsgálják és felmérjék. A vizitátorok a királytól és a pápai követőtől széles körű büntető hatalmat kapnak a nagy magánvagyonnal rendelkezők és az ellenszegülők megbüntetésére.³⁷ Május 6-án a káptalan határozatait Ulászló király is megerősíti.³⁸

A pápa vagy követe által kiállított oklevelek, ahogyan azt már fentebb bemutatunk, olykor —legalább egy félmondattal erejéig— megemlítik, hogy Pannonhalma alá van vetve a győri püspöknek. Tolnai 1501 szeptemberében már azt tartja a legfontosabb feladatának, hogy monastorának Szent Istvántól kapott exempcióját minden eszközzel megvédje. A pannonhalmi levéltár Capsa 50. A4. jelzet alatt őriz egy elrongyolódott ívpapírra vetett fogalmazványt, amelyben Ferenc győri püspök ellen felmerült panaszaikat összegzik. Az írás bizonygatja Pannonhalmának és népének exempt mivoltát, elpanaszolja a püspöknek a Pannonhalmához tartozó néppel való bánásmódját.

³⁴ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 23. D.

³⁵ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 39. K.

³⁶ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 29. A.

³⁷ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 26. Q.

³⁸ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 29. A.

A panaszlevelet hosszas pereskedés követi. 1501. szeptember 24-én de Bartholinis Marián, az ügy kivizsgálásával megbízott jogász³⁹ elmarasztalja Ferenc püspök eljárását és felszólítja, hogy a per lezárásáig sem Máté apát, sem konventje, sem pedig népe ellen semmit se tegyen.⁴⁰ 1502-ben Péter pápai követ újra kötelezővé teszi a somogyi tizedek fizetését.⁴¹ Az ügyre VI. Sándor idejében még nem sikerült megoldást találni, azt csak utóda, II. Gyula pápa rendezi megnyugtató módon. 1505. január 24-én Rómában kelt oklevelével megerősíti a Pannonhalmi Apátság mindazon kiváltságait, amelyeket Máté apát elődei a monostor számára megszereztek.⁴² II. Gyula még ebben az évben további négy oklevél kibocsátásával erősíti meg Tolnai reformtörekvéseit, és kéri számára mind a király, mind pedig az esztergomi érsek támogatását.⁴³

1502-ben királyi rendelet tiltja meg a szerzetesek egyik monostorból a másikba való engedély nélküli vándorlását.⁴⁴ Az 1503-as évtől kezdve sorra jelennek meg az egyes apátságokban tett vizitációk jegyzőkönyvei.⁴⁵ A vizitációs jegyzőkönyvekben breviáriumot csupán két helyen regisztráltak. Az egyiket Koppánymonostorban, ez kétkötetes volt, és két darabot a tatai monostorban. Az egyiket *Breviarium Mellicense*, a másikat *Breviarium Iustinense* néven vették lajstromba. Szalkán találtak még két pszaltériumot.⁴⁶

Tolnai nehezen boldogult az apátokkal. Legtöbbjük hallani sem akart a reformokról, mert az mindegyiküktől fegyelmezettebb életet kívánt volna. Máté apát szándékát nem elsősorban a ráruházott hatalom érvényesítésével, hanem személyes példájával kívánta előmozdítani. Szerény és alázatos lelkű férfiú volt, aki ha személyéről van szó, Szent Pállal semminek tartja magát, ha azonban a Rend érdeke, a reform ügye forog kockán, kíméletet nem ismerő szigorúsággal lép fel, tör keresztül minden gáton, amellyel törvényes jogai gyakorlásának szabad folyását el akarják zárni.⁴⁷

Amikor aztán monostora tagjainak létszáma növekedésnek indul, maga küld fegyelmezett szerzeteseket az egyes apátságok fegyelmének megjavítására. Pannonhalma valósággal az apátok nevelő iskolája lesz. Néhány évben belül pannonhalmi szerzetesek állnak a bakonybéli, a tatai, a bátai, a telki, a bélai, a koppánymonostori, a jádsi és a szekszárdi apátság élén.

³⁹ Iuris doctor.

⁴⁰ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 47. O.

⁴¹ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 31. P.

⁴² Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 39. A.

⁴³ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 39. C. — Capsa 39. Q. – Capsa 53. A.

⁴⁴ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 29. A.

⁴⁵ A vizitációkat „Hétköznapok a középkori magyarországi bencés monostorokban” címmel közreadott írásában dolgozta fel Érszegi Géza, in *Mons Sacer 996–1996 Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma 1996. I. 561–567.

⁴⁶ Ld. mint előbb, 565.

⁴⁷ *Rendtörténet* I. 66.

Főapáti kinevezés, a magyar kongregáció megszervezése

Tolnai először 1510-ben, a királytól kapja meg a főapáti kinevezést, amely az összes magyarországi apátság primásává teszi, és a magyarországi apátságokat egy közös szervezetben, unióban egyesíti.⁴⁸ Az újonnan alakult szervezetet az időközben elhalálozott II. Gyula pápa utóda, X. Leó erősítette meg 1514. június 1-jén,⁴⁹ szabályzatát 1517. május 10-én.⁵⁰ Az 1514-ben Rómában kelt oklevél szokatlanul nagy és terjedelmes. Nem csak Tolnai kinevezését, hanem a főapáti szék betöltésére vonatkozó részletes szabályozást, Pannonhalma kiváltságainak megerősítését, sőt kibővítését is tartalmazza. Az 1517-es jórészt az 1514-es oklevél tartalmát hozza, kiegészítve a padovai Santa Giustina-kongregációnak IV. Jenő pápa által 1435 februárjában adott kiváltságaival.

E mintegy másfél évtizedes folyamatos emelkedés után Tolnai kénytelen művének megroppanását, majd széthullását is végignézni. A század tízes éveinek második felétől mind a külpolitikai, mind a belpolitikai, mind pedig az újonnan szerveződött rendtartományon belüli konfliktusok egyre nagyobb súllyal kezdenek a főapát vállaira nehezedni.

Az 1517-ben meginduló reformáció csakhamar éreztetni kezdi hatását Magyarországon is. Ez a hatás nem érintette kedvezően a szerzetesrendeket. Az igazi csapást azonban az 1526-os mohácsi csata és annak következményei jelentették. Az addig feltűnően jól gazdálkodó Tolnai, aki két alkalommal még az anyagilag szorult helyzetbe került királyoknak⁵¹ is jelentős kölcsönöket tud adni, 1526 után maga is egyre siralmasabb anyagi helyzetbe kerül, II. Ulászló 1516-ban bekövetkezett halála pedig legfőbb pártfogójának és bizalmas barátjának elvesztését jelenti számára, ami nagyban megnehezítette a reformnak ellenszegülő apátokkal vívott küzdelmét. 1519-ben az ellenszegülők egy csoportja bevádolja Tolnait, hogy az illetékesek jóváhagyása nélkül, a Rendre nézve előnytelenül bonyolított le egy adásvételt. Tolnai szabályos vizsgálatot folytattat le maga ellen, és könnyűszerrel tisztázza magát az adásvétel előnyteleniségének vádja alól. A sorozatos küzdelmek azonban egyre inkább kezdik felőrölni fogyatkozó erejét.

A Mohács után bekövetkezett bizonytalan belpolitikai állapotok 1529-ben állítják Tolnait a legkomolyabb próbatétel elé. Pannonhalma Ferdinánd ellenében meghódol János királynak, aminek következtében I. Ferdinánd csapatai elvonulnak Pannonhalma alatt, majd elfoglalják és kifosztják az apátságot. Ferdinánd jelentős hadizsákmánnyal távozik, melynek jelentős részét a Tolnai által beszerzett, illetve gyarapított templomi felszerelések tették ki. 1532 szeptemberében már a török hadak ostromolják Pannonhalmát. Hogy az idős fő-

⁴⁸ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 13. C.

⁴⁹ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 34. Z.

⁵⁰ Vatikáni levéltár: Leon X. Secret. an. IV. V. VI. tom. XI. Reg. 1203. fol. 18–27.

⁵¹ Először II. Ulászlót segíti ki 1510-ben 1000 forinttal — ld. Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 58. v.; majd 1518-ban II. Lajos királyt 320 forinttal, aki megígéri, hogy a következő adóból az adósságát törleszti — ld. Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 61. Ee.

apát segíteni tudjon konventjén, kénytelen az apátság birtokainak egy részét zálogba adni. A néhány éve még gazdag és királyok segítségére siető Tolnai élete alkonyán kénytelen a pusztaság életben maradásért, műve maradékának megmentéséért küzdeni. 1535. május 31-én konventje Mihály bátai apát személyében még megválasztja utódját,⁵² akinek megerősítése után Tolnai végleg visszavonul az apáti hivatal gyakorlásától. Visszavonulása után néhány hónappal, talán hetvenöt éves korában hunyt el. Földi maradványait az általa építtetett Szent Benedek-kápolnában helyezték örök nyugalomra.

Liturgikus tevékenysége

Tolnai Máté személyében olyan előjáró állt mind a pannonhalmi monostor, mind pedig az újonnan megszervezett magyar kongregáció élén, aki nem csak anyagiakban s szervezetében, de liturgiájában is meg kívánta újítani a magyarországi bencességet. Pannonhalma bazilikáját mintaszerű igényességgel szerelte fel a liturgiához szükséges könyvekkel, oltárfelszerelésekkel és ruhákkal. A vizitációk alkalmával nyilvánvalóan volt alkalma megfigyelni az egyes magyarországi monostorok liturgikus könyvvállományát vagy annak hiányát, esetlegességét, szedett-vedettségét. 1506-ban nyomtatja ki breviáriumát azzal a szándékkal, hogy az az összes magyarországi bencés apátságoknak mintául szolgáljon. Ez az egyetlen épen maradt, teljes, zsolozsmához készült liturgikus könyv, amely birtokunkban van a magyar monasztikus források közül a Trentói Zsinat előtti időkből. A magyarországi igényt e breviáriumra mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1519-ben már második kiadása is elkészült.

Összegzés

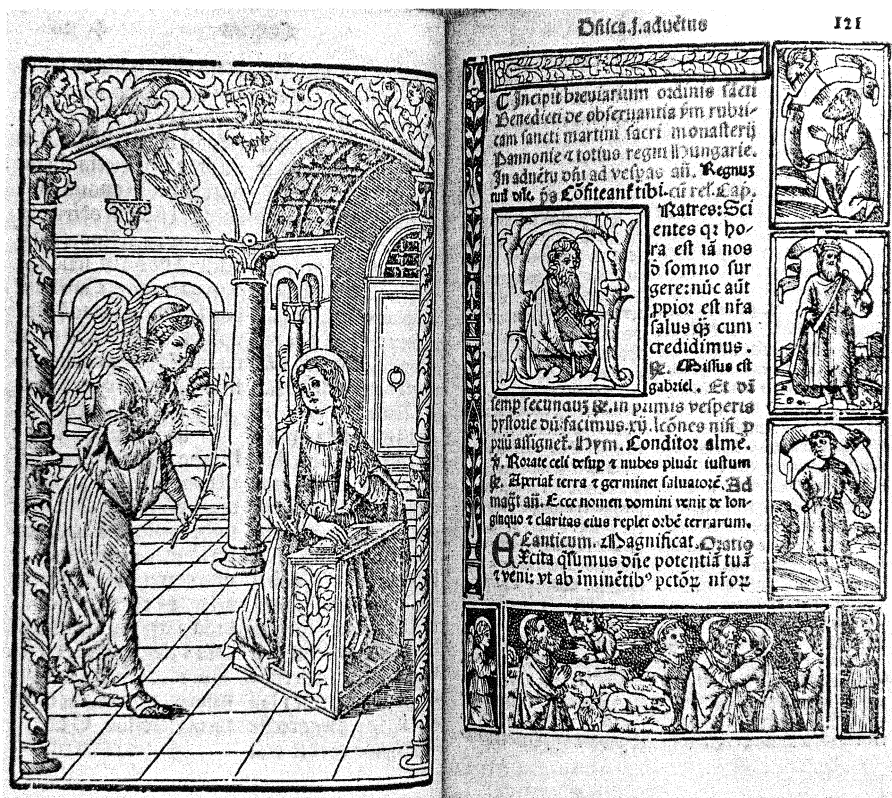
Amint Tolnai 1506-os breviáriumából is egyértelműen kiderül, a világlátott apát szorgalmasan keresi a kapcsolódási pontokat azokkal a nyugati monostorokkal, amelyekben a reform már megszilárdult. A breviárium kiadásának évében két testvért kér a padovai cassinói kongregációtól, akik e kérését ugyan elutasítják, de engedélyezik neki, hogy két testvért a cassinói kongregáció életmódjának tanulmányozása céljából Padovába, a Santa Giustinába küldjön. A *Breviarium Iustinense* már korábban, e két testvér látogatása előtt eljuthatott Magyarországra, ahogyan azt a vizitációs jegyzőkönyvekből láthattuk.

1512 áprilisában úgynevezett konfraternitásba lép a niederaltaichi,⁵³ júniusban az oberaltaichi monostorral.⁵⁴ Működését értékelve úgy tűnik, Tolnai azért kereshette a szerteágazó európai kapcsolatokat, mert a létrehozandó magyar szervezet megfelelő formáját is egy életen át kutatta. A Szentszék a padovai Congregatio Casinensis alapító iratait küldte el Tolnainak, és a két testvér Padovába küldése is kétségkívül azt erősíti, hogy Tolnai leginkább a reform padovai

⁵² Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 53. H.

⁵³ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 59. F3.

⁵⁴ Pannonhalmi Rendi Levéltár: Capsa 18. Ii.

Tolnai Máté breviáriumának kezdőoldalai.

formáját tartotta kongregációja által követendő mintának. Észak-italiai tartózkodása idején személyes tapasztalatokat is szerezhetett a Santa Giustináról s a hozzá tartozó monostorokról, de nem tudta terveit megvalósítani a sajátos magyar viszonyok között. Magyarországon sohasem állapodott meg annyira a kongregáció monostorainak s apátjainak helyzete, hogy a padovai szervezethez hasonlóan kimondhatta volna a monostorok egyenlőségét. Ez a lépés túlságosan is kockázatos lett volna, hiszen a csupán saját előmenetelükkel és anyagi jólétükkel elfoglalt magyarországi apátok, akik a kongregáció nagyobbik felét alkották, csakhamar leszavazhatták volna, helyére olyan személyt állítva, aki nem elkötelezett híve a megkezdett reformoknak.

A padovai Congregatio Casinensishez fűződő szálak

Tolnai Máté nemegyszer hivatkozik a padovai kongregációra. Egyetemi éveit alatt, amelyeket Velence (San Giorgio Maggiore) és Padova (Santa Giustina) körzetében töltött, bizonyára volt alkalma megismerkedni az akkor már vi-

rágzását élő szervezettel. Amikor az ezeröttszázas évek tízes éveiben megindulnak a tényleges jogi lépések a magyar kongregáció megszervezésére, Padova szolgál legfőbb mintaképpül Pannonhalmának. A magyar bencés kongregáció alapvető bullái a padovai szervezet pontjait szó szerint vagy tartalmilag a magyar viszonyokhoz alkalmazva, de többnyire átveszik. Nem kell sokat válogatnunk, ha meg akarjuk állapítani, hogy a padovai kongregációnak mely bullái hatottak a magyar szervezetre. Együtt találjuk őket⁵⁵ a Tolnai Máté főapát részére Rómában 1515. március 13-án kiadott átiratgyűjteményben.⁵⁶

E gyűjtemény 22 darabja való közvetlenül a padovai kongregáció alapításának időszakából, az 1400-as évek 30-as éveiből, eredetijük IV. Jenő pápától. A többi levél lényegesen új adatot nem tartalmaz. A levelek tartalmát, azaz a padovai kongregáció szervezeti felépítését az előző alfejezetben már jórészt ismertettük. Most csak címszavakban soroljuk fel, mely pontokat küldte meg a Szentszék a padovai alkotmányból, hogy Tolnainak mintául szolgáljanak:

1. A padovai kongregációhoz tartozó monostorok egy testületet alkotnak, amelyben egyik monostor sincsen a másiknak alárendelve.
2. A kongregáció apátjai évente kötelesek egy erre megfelelő helyen káptalani ülés céljából összegyűlni.
3. A káptalani ülésen kilenc definitort választanak, akik a kongregáció lelki és anyagi ügyeit intézik.
4. A káptalan jelöljön ki legalább öt vizitátort, akik a káptalan feloszlása után mindazon ügyekben eljárnak, amelyekre a káptalan felhatalmazta őket.
5. A kongregáció elnyeri az exempció kiváltságát, melynek fejében a Szentszéknek évente egy uncia aranyat kötelesek befizetni.
6. A jelölteket a monostor előljárója csak a konvent legalább kétharmadának beleegyezésével bocsáthatja fogadalomra.
7. Egyéb intézkedések a monostorok, illetve a kongregáció anyagi ügyeinek intézéséről.

Mint ismeretes, a magyar kongregáció megszervezésekor Tolnai csak igen csekély mértékben vehette figyelembe a padovai alkotmánynak a Szentszék által mintául megküldött alapelveit. Tolnainak hamar fel kellett ismernie, hiába a Szentszék által szavatolt kiváltságok, a szerveződő magyar kongregáció csakhamar az uralkodók, a világi klérus, jelesül is az esztergomi érsek, valamint a reform ellen berzenkedő apátok és kommandátorok játékszerévé válhat. Ilyen viszonyok között Tolnai jobbnak látta, ha személyes tekintélyével és a megszerzett, hol királyi, hol szentszéki, hol érseki támogatások erejével szerez érvényt törekvéseinek. Egy példa: már utaltunk arra, hogy 1518-ban Tolnai —más lehetősége nem lévén— önhatalmúlag el akarta adni a Veszprém megyei Sárvízen fekvő malomhelyet. E lépését konventjének, valamint a kongregáció apátjainak

⁵⁵ Pannonhalmi Rendi Levéltár, fasc. 59. nr. 17. jelzet alatt.

⁵⁶ *Rendiörténet* III. 17.

tudtával s beleegyezésével tehette volna meg, de legalábbis feltétlenül azon konventtagok tudtával, akik a pecséthez való hozzáférés kulcsait őrizték. Mivel Tolnai nem feltételezte beleegyezésüket, úgy döntött, hogy inkább ellopja, vagy legalábbis erőszakkal megszerzi a pecsétet, amellyel az adásvételhez szükséges okmányokat hitelesítheti. Cselekedete nem maradhatott titokban. Előbb konventje, majd az apátok és az esztergomi érsek, a király, végül a Szentszék előtt volt kénytelen szóban és írásban magyarázkodni, és ellenségei is jó adag munióiót gyűjthettek az esetből ellene.⁵⁷

Ha tehát a szervezeti felépítés tekintetében nem is lehetett minden részletében Padova a minta a magyarországi kongregáció számára, Tolnai megkísérelte legalább fegyelmében és lelkületében azzá tenni. Ahogyan azt már fentebb elmondtuk, Tolnai két testvér befogadását kéri és kapja meg a Santa Giustina-monostorba, akik az ottani fegyelmet és életmódot tanulmányozzák, és ne feledkezzünk meg a már szintén említett, közkezen forgó *Breviarium Iustinense* példányáról, feltételezhetően példányairól sem.

Kapcsolatok a bursfeldi unióval

Nem rendelkezünk adattal arról, hogy a bursfeldi kongregáció legfontosabb irata, az *Ordinarius Divinorum* eljutott volna Magyarországra, de semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Tolnai végső soron, a megvalósulás szintjén a magyar kongregáció kormányzásának formáját a leginkább monarchikus, észak-német, bursfeldi formájúra alakította. Nem valószínű, hogy ezt a lépését a kongregáció egyes monostoraival ápolt, élő kapcsolata tette volna indokolttá. Ezt a nem csekély földrajzi távolság sem valószínűsíti, de meggyőző forrást sem ismerünk ilyen kapcsolatokról — sokkal inkább a fentebb már ismertetett, sajátos magyar helyzet hatásáról lehetett szó.

Tolnai és a melki reform

A Pannonhalmi levéltár ide vonatkozó írásait, a melki apátsággal való közvetlen kapcsolattartás oklevelekben testet öltő bizonyítékait ebből az időből hiába keressük. Közvetlen kapcsolatot csupán a Melkhez illetve Padovához kötődő, egyébként bajorországi niederaltaichi és a oberaltaichi monostorokkal találunk, de ezt is 1512-ből, azaz jócskán az 1506-os breviárium kiadása után. A nagy példányszámban kinyomtatott melki breviárium jó néhány példánya juthatott

⁵⁷ Vö. Pannonhalmi Rendi Levéltár; Capsa 6. X.: Esztergom, 1519. január 11-én kelt oklevél, amely tartalmazza a Máté apát elleni panaszokat, és a kierőszakolt szerződést megsemmisíti: ... Blasio Borchy [...] pro quadam exigua summa pecuniae invitis dictis fratribus et contradicentibus, imo pluribus eorum absentibus et ignorantibus perpetuae emptionis titulo inscripsisset et vendidisset, et quod plus esset, idem Dominus Abbas litteras venditionis huiusmodi per quosdam fratres eiusdem monasterii, qui tunc praesentes fuissent, sigillo conventus eorundem fratrum per vim et metum sigillari fecisset et procurasset in magnum praeiudicium dampnumque(!) et derogamen iurium ipsorum protestantium manifestum. Ld. még a király intézkedését 1519. március 19-i keltezéssel, (Capsa 6. y.), valamint az apátok panaszát X. Leó pápához (Capsa 40. I.).

el Magyarországra még Tolnai 1506-os saját és sajátos kiadását megelőzően, a melki breviáriumban fellelhető rubrikák pedig szintén Európa-szerte ismertek voltak. A tény, hogy Tolnai 1506-ban kiadott breviáriumának címlapján világosan utal a melki atyák rubrikáira, még nem jelenti azt, hogy bármilyen közvetlen kapcsolat fűzte volna a melki bencésekhez. Csak azt jelentheti, Tolnai nagy biztonsággal mozgott korának közkézen forgó szerzetesi rendtartásai között, és konventjének, valamint a magyarországi monostoroknak igyekezett a legjobb szövegekből összeállított breviáriumot kezébe adni.

Összegzés

Tolnai kapcsolatrendszere és a padovai unióhoz való, nyilvánvaló kötődése nem hagyta nyomtalanul liturgikus tevékenységét sem. Bár 1506-ban kiadott breviáriuma feliratában minden kétséget kizáróan utal annak melki eredetére, Tolnai breviáriumát melki rokonával gondosan összevetve számos szembetűnő különbséget észlelhetünk, és e különbségek nem merülnek ki a magyar szentek zsolozsmáiban. Írásunk célja az volt, hogy az 500 éve napvilágot látott breviárium eredete körül kissé tágasabbra nyissa a szemhatárt, és az eredetével kapcsolatos megnyilatkozások tekintetében némi óvatosságra intsen.